

В. Варфоломєєв,

здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецького державного університету внутрішніх справ

ЩОДО ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ ВВЕЗЕННЯ, ВИГОТОВЛЕННЯ, ЗБУТУ І РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку науки криміналістики та кримінального процесу існує низка проблемних питань, які потребують нагального вирішення. Одним із таких питань є створення механізму впливу на випадки протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень, яка полягає у створенні окремими особами (у тому числі – сторонами та іншими учасниками кримінального провадження) штучних перешкод для встановлення об'єктивної істини. Аналіз державної статистики та судової практики дозволив підсумувати зростання кількості таких випадків, а також їх кореляцію із латенізацією окремих видів кримінальних правопорушень та загальною інтенсифікацією криміногенних загроз. Не є виключенням і діяння, передбачене ст. 301 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яке полягає у ввезенні, виготовленні, збуті і розповсюдженні порнографічних предметів. Багатоаспектність правової природи вказаного кримінального правопорушення зумовлює необхідність обрання максимально виваженого алгоритму доказування, необхідного та достатнього для отримання об'єктивних результатів. Досудове розслідування діяння також ускладнюється способами його вчинення через переважне використання комп'ютерної техніки. Наведене свідчить про те, що створення додаткових

дестабілізуючих умов (таких як протидія розслідуванню) майже в повній мірі унеможлиблює позитивне та вичерпне завершення досудового розслідування, а отже має бути сформоване єдине бачення універсального вирішення такого роду проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень приділили увагу такі вітчизняні вчені як О.В. Александренко, С.С. Вітвіцький, А.Ф. Волобуєв, Е.О. Дідоренко, Є.Д. Лук'яничков, О.В. Одерій та ін. Водночас особливості протидії розслідуванню кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України майже не були предметом наукових досліджень, що і зумовлює актуальність обраної теми статті.

Метою статті є удосконалення тактичного забезпечення досудового розслідування ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів шляхом визначення способів правового впливу на протидію кримінальній процесуальній діяльності.

Викладення основного матеріалу. Протягом тривалого часу у світі ведеться кропітка робота над створенням ефективної стратегії протидії кримінально протиправній діяльності шляхом визначення системи детермінант та її усунення [1, с. 114]. Сучасні науки кримінально-правового

циклу популяризують думку про те, що першопричина кримінального правопорушення знаходиться в площині суб'єктивної сторони особи, яка його вчинила, а також об'єктивних обставин, котрі цьому сприяли [2, с. 149]. Водночас результати практичної діяльності правоохоронних органів дають можливість підсумувати, що певна частина суспільно небезпечних діянь вчиняється, у тому числі – через неспроможність органів досудового розслідування реалізовувати свої завдання як у зв'язку із відсутністю необхідних професійних навичок, так і внаслідок дії зовнішніх факторів.

Необхідно відмітити, що на сьогоднішній день у вчених відсутнє єдине уявлення про причини, сутність та зміст такого феномену як протидія досудовому розслідуванню. Так, наприклад, О.В. Александренко під метою протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень розуміє недопущення виявлення, розкриття та розслідування суспільно небезпечних діянь правоохоронними органами [3, с. 15]. Проте, вказане не відображає сутності відносин між протидіючими суб'єктами – кримінального конфлікту. Останній полягає у взаємовпливі суб'єктів (учасників та інших залучених осіб) кримінального провадження за допомогою процесуальних та непроцесуальних засобів з метою відстоювання прав та інтересів вказаних осіб у зв'язку зі вчиненням кримінального правопорушення. Навряд чи потребує додаткового пояснення твердження про те, що кримінальне правопорушення та протиправна поведінка злочинців, а значить, і їх інтереси суперечать інтересам суспільства – юридичних та фізичних осіб. Таким чином, загалом захист інтересів суспільства (кримінальне переслідування) за своєю метою є протилежним захисту інтересів злочинців (протидія кримінальному переслідуванню), оскільки перше спрямоване на притягнення винної особи до відповідальності,

а друге – на повне або часткове уникнення останньої [4, с. 192]. Протидія процесу досудового розслідування може вчинятись як тими особами, які мають безпосереднє відношення до кримінального провадження, так і зовнішніми суб'єктами. Перший випадок є більш суспільно небезпечним у зв'язку із тим, що незаконний вплив на розслідування може бути реалізований шляхом формального створення умов (процесуально передбачених), які ускладнюють, унеможливають або затягують встановлення істини у справі.

Вчені також вказують, що метою протидії кримінальному переслідуванню є розв'язання або нейтралізація кримінального конфлікту. Під розв'язанням кримінального конфлікту розуміється повне припинення кримінального переслідування у зв'язку із закриттям кримінального провадження або направленням його до суду з обвинувальним вироком за вчинення кримінального правопорушення меншої тяжкості. Нейтралізація являє собою призупинення кримінального переслідування, яке може виражатися у пасивній діяльності з досудового розслідування, коли кримінальне провадження не закрито, але робота з виявлення слідів кримінального правопорушення, встановлення осіб, що його вчинили, не здійснюється. Мету протидії кримінальному переслідуванню, як і будь-якої іншої діяльності, опосередковують завдання, які змінюються залежно від етапу кримінального переслідування, а також процесу вирішення чи нейтралізації конфлікту. Завдання можна уявити у вигляді різних напрямів (дій) у межах єдиного вектору мети (діяльності) [4, с. 192].

Р.Л. Степанюк під протидією викриттю і розслідуванню кримінальних правопорушень пропонує розуміти умисні діяння, які вчиняються до виявлення діяння і початку кримінальної процесуальної діяльності (протидія викриттю кримінального право-

порушення), а також умисні діяння, котрі вчиняються після початку кримінальної процесуальної діяльності (протидія розслідуванню) [5, с. 111]. Окремі вчені також розділяють протидію розслідуванню за спрямованістю, характером і способом здійснення: 1) виконувана в процесі підготовки і вчинення кримінальних правопорушень, основне завдання якої полягає в усуненні (прихованні) або суттєвому обмеженні слідової інформації про подію суспільно небезпечного діяння та причетних до нього осіб, що може потрапити до рук правосуддя (знищення слідів, «не залишення» свідків вчинення кримінального правопорушення, заходи спрямування слідства помилковим шляхом і т. д.); 2) здійснювана в процесі розслідування вчинюваних діянь (втручання в розслідування кримінального правопорушення з метою примушення працівників органу дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду до прийняття рішень і провадження слідчих дій, що не відповідають процесуальним вимогам) [6, с. 163–164; 7, с. 58]. Наведені підходи можуть бути позитивно оцінені з точки зору етапізації процесу протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень, починаючи з передкримінального етапу (підготування до суспільно небезпечного діяння та усунення його слідів) та завершуючи посткримінальним (безпосереднє приховування слідів діяння, створення алгоритму взаємодії з правоохоронними органами після відкриття кримінального провадження тощо).

Схожу думку має Т.І. Савчук, яка вважає, що можна говорити про широке та вузьке розуміння протидії розслідуванню, спрямованої на перешкоджання його виявленню та розслідуванню. Коли мова йде про протидію у широкому розумінні (протидію виявленню та розслідуванню), то можна включати будь які дії спрямовані на приховання кримінального правопорушення та уникнення або

зменшення відповідальності за вчинене діяння, які можуть здійснюватися як до початку його виявлення (під час підготовки, безпосереднього вчинення та приховання суспільно небезпечного діяння), так і на будь якій стадії його розслідування. Тобто, широке розуміння охоплює приховання кримінального правопорушення (протидію виявленню) та безпосередню протидію розслідуванню [8, с. 148].

Є.Д. Лук'янчиков справедливо зауважує, що сучасна злочинність характеризується не тільки кількісними, а й якісними змінами. Протидія розслідуванню з боку осіб, які намагаються уникнути відповідальності, постійно загострюється і набуває нових форм, насамперед у сфері діяльності організованої злочинності. Саме тому правоохоронні органи вже не можуть задовольнитися застарілими методиками, тактичними прийомами й рекомендаціями. Поки науковці обговорюють питання щодо доцільності й правомірності застосування психологічного впливу на учасників кримінального судочинства, допустимості обману в тактичних прийомах і комбінаціях, практичні працівники усе це використовують для вирішення конкретних ситуацій [9, с. 215]. Отже, актуальною для криміналістики та науки кримінального процесу є проблема розробки сучасної тактики подолання протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень взагалі та діяння, передбаченого ст. 301 КК України зокрема.

Одним із проблемних питань подолання протидії під час виявлення і відкриття кримінального провадження суспільно небезпечних діянь є розпізнання ознак злочинних дій та способів їх учинення службовими особами та їх оточення, під час передачі результатів оперативно-розшукової діяльності до органів досудового розслідування. Визначення змісту поняття такої протидії, необхідне для безпомилкового

застосування її результатів на практиці, більш глибокого та цілеспрямованого вивчення криміногенних умов, що спричиняють поширення такої злочинності, розроблення науково обґрунтованих висновків і рекомендацій, спрямованих на удосконалення засобів подолання протидії під час досудового слідства. В структурі окремої методики як певний елемент мають виокремлюватися засоби щодо подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. Саме така постановка проблеми є справедливою, оскільки розслідування будь-яких видів суспільно небезпечних діянь передбачає реагування на супротив підозрюваних. Важливим є визначення типових методичних рекомендацій, спрямованих на усунення (або нейтралізацію) такої протидії. Аналіз теоретичних і нормативних джерел досліджуваної проблеми дає підстави розуміти протидію під час розслідування кримінальних правопорушень, як суспільно небезпечні діяння, передбачені кримінальним законом, вчинені з метою уникнення кримінального покарання [10, с. 5]. Враховуючи вказане, є підстава вважати, що *під протидією нормального перебігу досудового розслідування кримінальних правопорушень необхідно розуміти сукупність процесуальних та непроцесуальних дій сторін та інших учасників кримінального провадження, а також осіб, зацікавлених у його конкретних результатах, які спрямовані на порушення загальних засад кримінального провадження, дестабілізацію процесуального порядку встановлення істини у кримінальному провадженні шляхом створення штучних умов, які ускладнюють та/або унеможливають реалізацію завдань, покладених на кримінальне процесуальне законодавство.*

Запропоноване визначення надає можливість виокремити *низку обов'язкових складових механізму,*

який зумовлює можливість протидії розслідуванню: 1) вчинення діяння, яке містить склад певного кримінального правопорушення; 2) внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (процесуально визначений початок досудового розслідування); 3) порушення нормального перебігу досудового розслідування шляхом незаконного використання прав сторони/учасника кримінального провадження (протидія розслідуванню процесуальним способом: необ'єктивні процесуальні строки, штучне продовження терміну виконання процесуальних рішень тощо); 4) порушення нормального перебігу досудового розслідування незаконними способами (завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста та інші способи введення в оману суду або інших уповноважених органів).

В площині кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України протидія розслідуванню, фактично, може бути реалізована ще до початку досудового розслідування шляхом вчинення дій, спрямованих на приховування слідів суспільно небезпечного діяння. Водночас *de jure* більша частина дестабілізуючих дій здійснюється вже в процесі самого розслідування. Одним із найбільш розповсюджених способів протидії досудовому розслідуванню ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів є вплив на учасників кримінального провадження, який, здебільшого, реалізується за рахунок обіцянки неправомірної вигоди. Таким чином, очевидним є факт існування корупційного ризику. Зокрема це стосується таких учасників кримінального провадження як спеціаліст та експерт.

Зміст кримінального процесуального законодавства передбачає залишення *extra jus* всі способи доказування, які або не можуть надати

можливість об'єктивно оцінити кримінальну подію, або піддаються зовнішньому впливу, потребують суб'єктивної оцінки тощо, у зв'язку із чим у кримінальному процесі виникає корупційний ризик. Втім розвиток держави, суспільства та права призводить до трансформацій суспільних відносин, державних інституцій тощо, що має наслідком проникнення дебілізаторів у раніше визнані об'єктивними докази. Прикладом є висновок експерта.

Відповідно до ч. 10 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі [11]. Однак, можна виокремити низку діянь, кваліфікація яких передбачає обов'язкове залучення судового експерта для визначення природи окремих факультативних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення (зокрема предмета). Одним із таких суспільно небезпечних діянь є ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, яке передбачає залучення експерта для проведення судово-мистецтвознавчої експертизи, яка надасть відповідь чи відноситься об'єкт до порнографічних предметів, а отже, чи є склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України.

Таким чином, *протидія розслідуванню діяння, передбаченого ст. 301 КК України може здійснюватись шляхом*: надання експертом завідомо неправдивого висновку (через свою зацікавленість); відмови експерта без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків під час провадження досудового розслідування; невиконання експертом покладених на нього обов'язків через погрозу вбивством, насильством, знищенням майна його чи їх близьких

родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, погрозу вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані висновки. Що стосується спеціаліста, можна також виокремити специфічні способи протидії розслідуванню, такі як: 1) зміна слідової картини та типової обстановки кримінального правопорушення під час огляду місця події (знищення або ігнорування знарядь/предметів діяння, умисне їх пошкодження тощо); 2) надання завідомо неправдивого висновку; 3) розголошення відомостей, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій з метою перешкодження реалізації органами досудового розслідування своїх завдань.

Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів має специфічну природу, у зв'язку із чим доказування по таким кримінальним провадженням потребує наявності спеціальних знань. Враховуючи те, що такими знаннями володіє обмежене коло суб'єктів, сторони кримінального провадження не завжди мають можливість встановити факти фальсифікації доказової бази та своєчасно відреагувати належним чином. Необхідно також враховувати потенційну ймовірність протидії розслідуванню з боку прокурора. Особливо частими є випадки затягування строків кримінального провадження шляхом відмови в узгодженні рішень слідчого, вилучення матеріалів кримінального провадження для проведення перевірок без наявності об'єктивних потреб тощо.

На думку В. Ортинського, до криміналістичних засобів щодо подолання протидії розслідуванню є розроблювані або пристосовані у криміналістиці для потреб розслідування злочинів методи, тактичні операції, прийоми й технічні засоби, що сприяють пізнанню обставин події кримінального правопорушення та пов'язаних з ним конкретних супутніх йому явищ у вигляді негативних

обставин, характерних для протидії розслідуванню. Функціонування призначення криміналістичних засобів подолання протидії полягає у забезпеченні: найповнішого пізнання події суспільно небезпечного діяння через сприяння формуванню сприятливої слідчої ситуації для виявлення, фіксації, вилучення і дослід, доказів: пізнання супутніх вчиненню і розслідуванню конкретного кримінального правопорушення явищ протидії розслідуванню, відображення яких у матеріалах кримінального провадження дає можливість розкрити їхній вплив на формування доказів, ступінь суспільної небезпечності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а також зібрати дані для прийняття рішення про притягнення до відповідальності осіб за протидію розслідуванню за наявності передбачених законодавством підстав [12]. Вказане свідчить про необхідність створення алгоритму унеможливлення протидії розслідуванню кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України, що можна зробити шляхом вирішення таких завдань як: 1) забезпечення спільної участі в огляді місця події за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України інспекторів-криміналістів та спеціалістів Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України, з метою забезпечення об'єктивного та неупередженого огляду з метою формування належної доказової бази; 2) передбачення обов'язкової фото- та відеофіксації слідчих дій під час розслідування ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів; 3) за необхідності та наявності підстав сумніватися в достовірності та об'єктивності висновку судового експерта призначення проведення повторної експертизи експертами з інших установ, додаткових досліджень для конкретизації окремих фактів, а також комісійних експертиз;

4) удосконалення кримінального процесуального законодавства в частині прав та обов'язків прокурора; 5) удосконалення кримінального законодавства України щодо особливостей кримінальної відповідальності та покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що, здебільшого, протидія розслідуванню ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів за механізмом майже не відрізняється від інших видів суспільно небезпечних діянь. Однією з небагатьох особливостей є необхідність залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями для оцінки предметів на наявність підстав для віднесення їх до категорії порнографії. Участь спеціаліста (судового експерта) є одним із потенційних корупційних загроз, які можуть стати дестабілізатором процесу досудового розслідування та прийняття необ'єктивного процесуального рішення. У зв'язку із цим нагальною проблемою є удосконалення процесу доказування за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України, у тому числі – шляхом перегляду особливостей залучення спеціаліста та експерта для надання консультативної допомоги, а також відповідних висновків.

В статті розглядається проблема подолання протидії досудовому розслідуванню ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів в Україні. Вказується, що результати практичної діяльності правоохоронних органів дають можливість підсумувати, що певна частина суспільно небезпечних діянь вчиняються, у тому числі – через неспроможність органів досудового розслідування реалізовувати свої завдання як у зв'язку із відсутністю необхідних професійних

навичок, так і внаслідок дії зовнішніх факторів. Зазначається, що під протидією нормальному перебігу досудового розслідування кримінальних правопорушень необхідно розуміти сукупність процесуальних та непроцесуальних дій сторін та інших учасників кримінального провадження, а також осіб, зацікавлених у його конкретних результатах, які спрямовані на порушення загальних засад кримінального провадження, дестабілізацію процесуального порядку встановлення істини у кримінальному провадженні шляхом створення штучних умов, які ускладнюють та/або унеможливають реалізацію завдань, покладених на кримінальне процесуальне законодавство. Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів має специфічну природу, у зв'язку із чим доказування по таким кримінальним провадженням потребує наявності спеціальних знань. Враховуючи те, що такими знаннями володіє обмежене коло суб'єктів, сторони кримінального провадження не завжди мають можливість встановити факти фальсифікації доказової бази та своєчасно відреагувати належним чином. Підсумовується, що однією з небагатьох особливостей є необхідність залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями для оцінки предметів на наявність підстав для віднесення їх до категорії порнографії. Участь спеціаліста (судового експерта) є одним із потенційних корупційних загроз, які можуть стати дестабілізатором процесу досудового розслідування та прийняття необ'єктивного процесуального рішення.

Ключові слова: досудове розслідування, порнографічні предмети, спеціаліст, судовий експерт, сторони кримінального провадження, криміналістика, протидія, засоби подолання.

Varfolomiciev V. On inhibiting the pre-trial investigation of the import, manufacture, sale, and distribution of obscene items

the article examines the problem of overcoming opposition to the pre-trial investigation of the import, manufacture, sale and distribution of pornographic items in Ukraine. It is indicated that the results of the practical activity of law enforcement agencies make it possible to conclude that a certain part of socially dangerous acts are committed, including – due to the inability of pre-trial investigation bodies to implement their tasks both due to the lack of necessary professional skills and as a result of the action of external factors. It is noted that opposition to the normal course of the pre-trial investigation of criminal offenses should be understood as a set of procedural and non-procedural actions of parties and other participants in criminal proceedings, as well as persons interested in its specific results, which are aimed at violating the general principles of criminal proceedings, destabilizing the procedural order of establishing the truth in criminal proceedings by creating artificial conditions that complicate and/or make impossible the implementation of tasks assigned to criminal procedural legislation. The importation, production, sale and distribution of pornographic items has a specific nature, and in connection with this, evidence in such criminal proceedings requires the presence of special knowledge. Taking into account the fact that such knowledge is possessed by a limited circle of subjects, parties to criminal proceedings do not always have the opportunity to establish the facts of falsification of the evidence base and react appropriately in a timely manner. It is concluded that one of the few features is the need to involve persons who have special knowledge

to evaluate objects for the presence of grounds for classifying them as pornography. The participation of a specialist (forensic expert) is one of the potential corruption threats that can destabilize the process of pre-trial investigation and the adoption of an unbiased procedural decision.

Key words: pre-trial investigation, pornographic objects, specialist, forensic expert, parties to criminal proceedings, criminology, countermeasures, means of coping.

Література

1. Назимко Є.С., Тіточка Т.І. Запобігання формуванню ювенальної віктимності. Правове забезпечення публічної безпеки громад: досвід України та країн Європейського Союзу: колективна монографія / За заг. ред. А.Г. Бобкової, А.М. Захарченка. Рига, Латвія : "Baltija Publishing", 2021. С. 114–130.
2. Тіточка Т.І. Віктимна ювенальна компульсія як мотивація девіантної поведінки кримінального правопорушника. Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Криміол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2021. С. 149–150.
3. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2004. 253 с.
4. Патрелюк Д. Мета і завдання протидії кримінальному переслідуванню. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/08/38.pdf>
5. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2004. 261 с.
6. Карпов Н. С. Протидія розслідуванню. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2006. № 3. С. 161–169.
7. Лисиченко В. К. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : монографія. Луганськ : РВВ Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ, 2009. 304 с.
8. Савчук Т.І. Щодо протидії розслідуванню корупційних злочинів. URL: https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/52.pdf
9. Лукянчиков Є.Д., Лукянчиков Б.Є. Психологічний вплив у досудовому провадженні. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/3258/1/35_luk.pdf
10. Ортинський В. Питання протидії досудовому розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності на етапі відкриття кримінального провадження. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18292/3.pdf>
11. Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
12. Ортинський В. Засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/aug/17830/3.pdf>

